

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на рукопис дисертації Федорчук Олени Степанівни
на тему “Бісерне оздоблення народної ноші українців:
концепція етномистецької традиції (на матеріалах
Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)”,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Комплексні історико-етнографічні дослідження етносу чи його етнографічних і локальних груп неможливі без характеристики мистецького компонента народної культури. Для прикладу візьмемо хоча б такі класичні праці етнологічної історіографії, як “Гуцульщина” Володимира Шухевича або ж колективні монографії “Бойківщина” (1983) чи “Гуцульщина” (1987).

Питання зв'язку мистецької складової народної культури з її іншими елементами було актуалізоване у світовій етнологічній науці у 1920–1930-ті роки. Саме тоді започатковано Міжнародні конгреси народного мистецтва. Зауважу, що їхнім постійним учасником був професор етнології Львівського університету Адам Фішер, котрий під впливом цих наукових форумів пропонував теми досліджень своїм учням – Альфреду Бахманну (оздоблення народного житла), Ірині Гургулі (писанки), Романові Гарасимчуку (народна хореографія), Катерині Матейко (народна іграшка), а також проводив власні наукові студії, готував відповідні лекційні курси. Так, без висвітлення різних аспектів народного мистецтва не обійшлася жодна з частин започаткованої А. Фішером серії “Слов'янська етнографія”.

Уже цей невеличкий вступ засвідчує непересічну актуальність етнологічних досліджень, присвячених народному мистецтву, зокрема, докторської дисертації Олени Федорчук “Бісерне оздоблення народної ноші українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)”.

Об'єктом дослідження дисертантка визначила оздоблення народного одягу українців, а предметом – “процеси зародження, становлення та розвитку етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, а також її засадничі принципи, чинники та феномени” (с. 32). У цьому контексті відзначу, що дисертантка вказує на умовність широко вживаного у тексті роботи терміна “бісерні вироби”, адже ним позначають речі, виконані повністю або частково (лише декор) з бісеру, січки, склярусу тощо (с. 135).

З територіального погляду дослідження обмежене Північною Буковиною, Західним Поділлям, Покуттям та Гуцульщиною – теренами, які, згідно з О. Федорчук, “складають макроареал найдавнішого і найстійкішого розвитку етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців” (с. 32), з хронологічного погляду – кінцем XVIII – початком XXI ст. Наголошу: у багатьох етнологічних чи

етнографічних працях, верхня хронологічна межа яких окреслена ХХІ ст., відповідні реалії лише побіжно заторкнуті. Натомість у дисертації О. Федорчук матеріал, який відображає стан явища в останні десятиліття, представлений широко і з ґрунтовним аналізом. На цьому аспекті важливо зупинитися докладніше з декількох причин. Зокрема, на основі сучасного матеріалу чітко видно трансформаційні процеси, які відбуваються з народною культурою, та чинники, які визначають ці трансформації. Тож, висновки О. Федорчук є важливими для теоретичної складової етнології сучасності. Так, народний одяг українців (включно з прикрасами) є серед найбільш популярних у загальні елементів їхньої народної культури. Він також є предметом туристичної сфери. Це сприяє орієнтації процесу виготовлення елементів українського національного костюму на масового споживача, а отже – появі новацій, спричинених модними тенденціями сьогодення. Отже, маємо справу з важливою з теоретичного погляду проблемою співвідношення традиційного та сучасного у сфері народної культури.

Дисертація О. Федорчук написана на широкій історіографічно-джерельній базі. Наголошу на декількох особливостях. По-перше, її основою є власні польові етнографічні матеріали авторки, зафіксовані впродовж 2001–2018 рр. під час 22 експедицій на терени Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Закарпатської, Чернівецької та Рівненської областей. По-друге, О. Федорчук, з огляду на специфіку об'єкта та предмета дослідження, використала не лише наративи чи зображення бісерних виробів, а й речові джерела – прикраси з бісеру та вишитий бісером одяг з фондів 44 етнографічних, краєзнавчих та художніх музеїв України, інших країн, а також зі збірок 28 колекціонерів.

Історіографічний огляд, зроблений у першому розділі дисертації, та аналіз опублікованих джерел засвідчують, що О. Федорчук опрацювала та критично осмислила основні праці попередників і чудово орієнтується у теоретичних та описових працях з проблематики свого дослідження.

Розуміння усіх нюансів джерельно-історіографічної бази допомогло О. Федорчук розробити авторську методологію дослідження бісерного оздоблення народного одягу українців, в основі якої – системно-історичний та системно-ресурсний підходи (с. 67) та, як ключове поняття, – “етнічна мистецька традиція” (ЕМТ). Для його обґрунтування дисертантка провела докладний аналіз таких вузлових понять етнологічної науки, як “культура” і “традиція” (с. 74–75).

Варто відзначити, що О. Федорчук представила власну концепцію етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної носії українців. Зокрема, розглянула чинники її формування, еволюціонування та актуалізації (виокремила природні, суспільні та особистісно-психологічні чинники). Важливими є розмірковування О. Федорчук над феноменами часу та осередку народного мистецтва тощо. Дослідниця зазначає: “Етнічна мистецька традиція бісерного оздоблення народної

ноші українців – це впорядкована система, яка проходить етапи розвитку, кожному з яких відповідає певна етномистецька парадигма, у формуванні якої беруть участь: мистецька спадщина, досвід, новації. [...] На рубежі XVIII–XIX ст., у фазі зародження етномистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців, найвідчутніший вплив мали природні та суспільні чинники, зокрема, географічне розміщення й пов'язана із ним територіальна комунікаційність осередку. У ході еволюціонування досліджуваної традиції домінантними стали суспільні та особистісно-психологічні чинники” (с. 398–400).

Авторські твердження дисертантки з характеризованої сфери, як і трактування поняття “культурний трансфер”, поза сумнівом, будуть цікавими для науковців, які розробляють питання теоретичної етнології. Так само значення для цієї частини етнологічної науки має проблематика, пов'язана з функціями народної культури. У своїй дисертаційній роботі О. Федорчук виділяє такі головні функції бісерних компонентів народного одягу, як естетична, оберегова, обрядово-звичаєва, знакова й маркувальна, демонстраційна та інформативна.

Чимало аспектів досліджуваної О. Федорчук теми є зі сфери історії народної культури українців. Дисертантка скрупульозно проаналізувала джерела часів середньовіччя та ранньомодерного періоду стосовно предмета свого дослідження, наголосивши на теренах походження бісеру, який потрапляв на територію України; ствердила у цьому контексті вплив на українську культуру з боку Візантії та низки європейських країн. Відтак, дисертантка обґрунтовує, що зародження етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народного одягу українців, тобто його перетворення на органічну складову народної культури українського етносу, необхідно датувати зламом XVIII–XIX ст. (до того бісером прикрашали переважно одяг еліт – церковних та політичних), що пов'язане з “ранніми мистецькими практиками народних майстрів Північної Буковини, Західного Поділля та Покуття” (с. 125). О. Федорчук висловила думку, що поява етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народного одягу українців у зазначений період було не випадковим: “Воно відбувалося на тлі високої пасіонарності, про яку свідчать тогочасні політичні, соціально-громадські та культурні реалії. Піднесення соціальної активності українців посилювало актуальність уже наявних і також сприяло появі нових морфемних та жанрових мистецьких традицій. Зокрема наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в українців майже синхронно з'явилися щонайменше три нові народні мистецькі традиції: витинанка, малярство на склі та, властиво, бісерне оздоблення народної ноші” (с. 122).

Наголошу, що О. Федорчук аналізує бісерне оздоблення народного одягу українців як явище їхньої традиційно-побутової культури у тісному зв'язку із суспільно-політичними процесами, а не відірвано від них (що є слабким моментом багатьох сучасних народознавчих праць). Наприклад, появу досліджуваної етнічної мистецької традиції дисертантка пов'язує з

добою романтизму з притаманними їй тенденціями. Далі О. Федорчук акцентує на ролі промислових, сільськогосподарських та етнографічних виставок другої половини XIX – початку XX ст., на просвітницьких ініціативах української інтелігенції та ін.

Авторка дисертації повно висвітлила локальну специфіку етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народного одягу українців на теренах Української Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини, докладно охарактеризувавши та проаналізувавши її різноманітні аспекти стосовно матеріалів, техніки, способів, прийомів і варіантів виконання, інструментів, які використовували/використовують майстри, специфіки виробів тощо. Особливого наголосу у цьому контексті потребує термінологічний аспект, адже народна термінологія на означення культурних реалій є одним із проявів локальних особливостей традиційно-побутової культури. Під час польових експедицій О. Федорчук зафіксувала величезну кількість народних термінів, які представила не лише в основній частині дисертації, а й у спеціальному “Словнику народних назв” (Додаток Г). Специфіка його укладання ще раз засвідчує скрупульозність О. Федорчук як дослідниці. Авторка пише: “Окремі народні назви можуть мати пізні походження. Терміни, які зафіксували попередні дослідники народного одягу українців, подано з посиланням на літературне першоджерело та його автора/авторку. Так само назви бісерних виробів, занотовані в музейних описах (Книги надходжень), подано із вказівкою на інвентарний номер твору. Примітка “ПМА” означає, що терміни зафіксовані мною особисто. У разі локального використання народних означень в описі зазначено населені пункти, у яких респонденти давали їх чітке визначення. Посилання на район чи область означає, що термін має ширший ареал, де такий термін, як правило, застосовують в одному й тому ж значенні. Терміни, що не окреслені територіальною межею, належать до широко уживаних. Так само до широко уживаних можуть належати й деякі із термінів, що мають вказівку на місце, де вони були мною занотовані” (с. 531). Поза сумнівом, що “Словник народних назв” з дисертаційної роботи О. Федорчук матиме важливе практичне значення для етнологів, які займаються дослідженням народного одягу українців, а також для діалектологів. Важливо наголосити й на тому, що цей словник відображає і сучасний стан побутування етнічної мистецької традиції.

Ще однією важливою з теоретичного погляду складовою дисертації О. Федорчук є типологізація досліджуваних культурних реалій. Авторка поділила бісерні вироби українців на три функціональні роди (1. “Компоненти ансамблю одягу”; 2. “Вироби церковного призначення”; 3. “Предмети хатньої обстави та ужитку”), кожний з яких докладно охарактеризувала та проаналізувала, ствердивши: “Від кінця X ст. беруть свій початок бісерні вироби церковного призначення (богослужбовий одяг, літургійні тканини, хоругви, шати ікон, ікони). Предмети хатньої обстави та ужитку (картини й панно, чохли на меблі, чохли для дрібних

побутових предметів, сувеніри) почали з'являтися в панському побуті від XVIII століття. А от перші спроби бісерного оздоблення ансамблю народного одягу датують зламом XVIII–XIX століть. Цей новий культурний феномен сформувався в самостійну мистецьку традицію, відмінну від традиції бісерного оздоблення костюма заможної верстви” (с. 176).

На основі матеріалів з Української Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини, а також інших українських етнічних теренів (що важливо з погляду компаративістики), дисертантка дослідила чотири підроди художніх виробів з бісеру, кожний з яких поділила на типологічні групи і типи бісерних виробів:

1. Накладні прикраси з бісеру (типологічні групи: накладні, головні, нашійні, нагрудні, поясні; 20 типів);

2. Головні убори (типологічні групи: вінцеподібні та платоподібні; три типи);

3. Одяг (типологічні групи: натільний, нагрудний, верхній, поясний; 15 типів);

4. Доповнення одягу (типологічні групи: сумки, платоподібні вироби; три типи).

Тож, О. Федорчук підсумовує: “До найдавніших і водночас особливо популярних компонентів народного одягу належали накладні прикраси, зокрема стрічковий ґердан, розетковий ґердан, однодільна силянка, зубчаста силянка, плетінка об'ємна, котильон, краватка. Серед малопоширених залишалися дводільна силянка (Північна Буковина, Західне Поділля, Гуцульщина, закарпатська Бойківщина), криза (Лемківщина, Бойківщина, Західне Поділля), перетинчастий ґердан (Бойківщина, Гуцульщина, Покуття). Серед унікальних – хрещатий ґердан (Покуття, Буковина), обплетене монисто (Покуття) та квітка (буковинське Поділля). Невеликий ареал отримали також виконані із застосуванням бісеру головні убори. Їхнє побутування стало своєрідною відзнакою найбільш розвинених осередків ЕМТ БОНН [етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші. – Р. Т.] українців. Зокрема декоровані бісером головні убори упродовж XIX ст. доповнили народну ношу Північної Буковини (намітка, чільце, весільний вінок), Покуття (чільце, весільний вінок), Західного Поділля (чільце, весільний вінок) та Гуцульщини (чільце, весільний вінок). Упродовж XX ст. в народну ношу українців увійшов декорований бісером натільний, поясний та нагрудний одяг, що до сьогодні широко побутує на теренах Північної Буковини, Покуття, Західного Поділля та Гуцульщини. Не скрізь бісер дістав використання у виконанні доповнень народного строю. Зокрема декорована бісерною вишивкою оксамитова торбина й полотняна ширинка стала відзнакою народної ноші деяких покутських, а полотняна торбина “тайстра” – декотрих буковинських осередків. Типологізація бісерних компонентів народної ноші українців та з'ясування меж поширення кожного із типів підтверджує, що найдавніші та найрозвиненіші осередки етнічної

мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців зосереджувалися в макроареалі, який охоплював Північну Буковину, Західне Поділля, Покуття та Гуцульщину, оскільки саме тут побутувало найбільше типів, зокрема й, унікальних” (с. 220–221).

Уже з цієї цитати бачимо, що матеріали і теоретичні узагальнення з дисертації О. Федорчук є важливими для дослідження різноманітних ділянок народної культури українців.

Попри величезні позитиви дисертаційної роботи О. Федорчук, не можу не зазначити й низку недоліків та побажань, які, можливо, будуть корисними для її подальшого вдосконалення.

1. Авторка послуговується терміном “Північна Буковина”, визначаючи її, за Георгієм Кожолянком, як “історико-адміністративний район в межах сучасної Чернівецької обл., що є зоною симбіозу трьох сусідніх культур – української, молдовської та румунської” (с. 222). Окрім того, з покликанням знову ж на Г. Кожолянка, дослідниця зазначає, що народний одяг “українців Буковини розглядають у контекстах чотирьох локальних комплексів”: 1) буковинського Поділля, 2) буковинського Попруття; 3) буковинського Прикарпаття або Передгір'я; 4) буковинської Гуцульщини (с. 222). О. Федорчук стверджує, що такий поділ є виправданим і для дослідження локальної специфіки етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народного одягу, тож у тексті дисертації послуговується саме цими термінами. Зі свого боку, як варіант, вважаю за доречніше замість терміна “Північна Буковина” уживати термін “Українська Буковина”, надаючи йому значення не історико-адміністративного, а етнографічного району: цей термін не охоплював би буковинських гуцулів, бісерні компоненти одягу яких дисертантка висвітлила під час характеристики Гуцульщини, а також Буковинське Поділля.

2. Із попереднім розмірковуванням пов'язане й таке. Можливо, особливості бісерного оздоблення народного одягу автохтонів буковинського Поділля доречніше було б розглянути у підрозділі 6.2, попередньо змінивши його назву (наприклад, на “Західне та Буковинське Поділля”). Адже Поділля як окремий район у структурі історико-етнографічного районування України поділяють на три підрайони – Західне Поділля (у дисертації Західне Поділля помилково визначено як етнографічний район), Східне Поділля та Буковинське Поділля.

3. З додатків до основного тексту дисертації доречно вилучити Додаток Д (“Список опублікованих праць за темою дисертації”, с. 553–558) та Додаток Е (“Відомості про апробацію результатів дисертації”, с. 559–562), позаяк наведену у них інформацію вже подано у вступній частині роботи.

4. Не можу оминати увагою й низки неточностей, пов'язаних із написанням імен та прізвищ дослідників. Так, перше ім'я Ф. К. Мрочка варто подавати як “Францішек”, а не “Франц” (с. 53), а ім'я та прізвище Людвіга Вербицького (с. 56) – як “Людвік Вежбіцький”, адже зазначені

народознавці є поляками. Корекції потребує й абзац на с.65, де дослідників перераховано без вказівки повних імен чи ініціалів.

5. Суто зі стилістичного погляду вважаю за доцільне поміркувати над назвами структурних одиниць розділу 6, задля уникнення повторів у назвах параграфів.

Проте зазначені моменти суттєво не впливають на загальне позитивне враження від дисертаційного дослідження О. Федорчук, яке, поза сумнівом, є цілісним та виконаним на високому рівні. Представлена на захист дисертаційна робота написана чітким науковим стилем, містить усі передбачені нормами структурні елементи. Окремого відзначення потребує Додаток В ("Ілюстрації джерел") (с 464–530), який візуалізує бісерне оздоблення народного одягу. Також додаю, що текст автореферату повноцінно відображає матеріал та теоретичні узагальнення, розгорнуто викладені у рукописі дисертації.

Наведені у відгуку аргументи дають усі підстави зробити висновок, що дисертаційне дослідження "Бісерне оздоблення народної ноші українців: концепція етномистецької традиції (на матеріалах Північної Буковини, Західного Поділля, Покуття та Гуцульщини)" є завершеною самостійною працею, що виконана з дотриманням вимог п. 9, 10, 12, 13, 14 постанови Кабінету Міністрів України № 567 "Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів" від 24 липня 2013 р., зі змінами, а її авторка Федорчук Олена Степанівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри етнології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

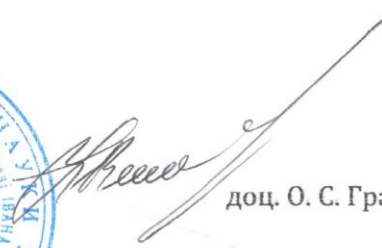

Р. Б. Тарнавський

18 серпня 2021 р.

Підпис Тарнавського Р. Б. підтверджую

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка

доц. О. С. Грабовецька